

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שביעי - שמיני

ברכת המזון

סוגיה טו: הוצאת אחרים ידי חובת ברכת המזון

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה טו: הוצאת אחרים ידי חובת ברכת המזון

רקע

אדם שאינו מחויב במצוה אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם. סוגייתנו דנה אם אשה, קטן ואדם שאכל כזית פת יכולים להוציא אחרים ידי חובתם בברכת המזון. לשאלה זו שני מוקדים: א. רמת החיוב של אשה, קטן ואדם שאכל כזית פת. ב. הבנת הדין שרק מחויב במצוה מוציא אחרים ידי חובתם.

מקורות

- א. גמ' מח. - מח: "ינאי מלכא ומלכתא... אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן" [שורה ששית]
 ב. גמ' כ: "א"ל רבינא לרבא נשים בברכת המזון... דאתי דרבנן ומפיק דרבנן"
 ג. האם גדול שאכל רק כזית יכול להוציא את חברו שאכל שיעור שביעה?

רש"י ד"ה עד שיאכל כזית דגן

תוס' ד"ה עד

תלמידי רבינו יונה לה: ד"ה ובהא, וחדושי אנשי שם

רא"ש סי' כא, "כתב בעל ה"ג דמי שאכל כזית דגן..."

רא"ש פ"ג סי' יג, "א"ל רבינא לרבא..." [שים לב למשפט האחרון, האחרונים דנו בו רבות]

ראב"ד בהשגות לרמב"ם הל' ברכות פ"ה הט"ו

ד. חיוב נשים בברכת המזון

1. רש"י כ: ד"ה או דרבנן

תוס' שם ד"ה נשים

2. רי"ף יא: - יב. "מתני' נשים... אינהו בזכירה"

רמב"ם הל' ברכות פ"ה ה"א

רשב"א כ: ד"ה אלא הכא

ה. האם קטן יכול להוציא גדולים ידי חובה?

גמ' טו. "תנן התם הכל כשרים לקרות את המגילה... מכשיר בקטן"; תוס' ד"ה ורבי

[עדיף ללמוד גם את המקור: מגילה יט: משנה, ותוס' ד"ה ורבי]

רש"י מח. ד"ה עד שיאכל כזית דגן

רמב"ם הל' ברכות פ"ה הל' טו-טז

הל' מגילה פ"א ה"ב

ו. שו"ע סי' קצז סע' ד, ומשנה ברורה

סי' קפו, ומשנה ברורה

רשב"א כ: ד"ה אלא הכא

אלא הכא דאכל שיעורא דרבנן דאחי דרבנן ומפיק דרבנן. ולענין פסק הלכה לא קיימא לן כרבינא אלא כרבא דאמר ליה דאורייתא, חדא דרבא רביה דרבינא, ועוד דאמרינן לעיל וחייבין בברכת המזון פשיטא, ואהדרינן מהו דתימא הואיל וכתביב "בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר" מצות עשה שהזמן גרמא היא קא משמע לן, אלמא מלתא דפשיטותא היא לכולהו דחייבות דאורייתא. וברייטא דקתני אשה מברכת לבעלה, אפילו אכל כדי שביעה. והא דקתני וכן מברך לאביו, בשעונה אחריו מה שהוא אומר. והכי אוקמה בירושלמי [פ"ג ה"ג (כה:)] וכן דעת הראב"ד. עוד כתב הרב ז"ל, וליכא שיעורא דרבנן, דאפילו כזית דאורייתא לר' מאיר, ור' מאיר ור' יהודה בשיעורא דאורייתא פליגי לקמן [מה:], ונראין דבריו, ובפרק כיצד מברכין גבי אכל כזית מליח וכן בפרק שלשה שאכלו הארכתי בה אני בס"ד.

הסבר הסוגיה

אמר ר' יוחנן: לעולם אינו מוציא את הרבים ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן. [גמ' מח.]

המבואר בסוגיית הגמ' שלנו, שהאוכל כזית דגן מוציא את הרבים ידי חובתם, סותר את דברי הגמ' בפרק שלישי [כ:]: שהמחויב במצוה מדרבנן אינו מוציא מחויב מהתורה ידי חובתו. הגמ' בפרק שלישי אומרת שמי שאינו מחויב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתם, ולכן קטן המחויב בברכת המזון מדרבנן בלבד, ואשה אם היא מחויבת רק מדרבנן, יכולים להוציא ידי חובה רק איש שלא אכל כדי שביעה, שאז גם חיובו בברכת המזון הוא רק מדרבנן. הגמ' שם קובעת בצורה ברורה שהמחויב במצוה מדרבנן אינו מוציא מחויב מהתורה ידי חובתו, ואילו בגמ' שלנו נאמר שהאוכל כזית דגן יכול להוציא את הרבים ידי חובתם למרות שכזית הוא "שיעורא דרבנן".

כדי לתרץ את הסתירה צריך לערער אחת משלוש הנחות, שעליהן מבוססת הקושיה:

א. שחייב במצוה מדרבנן אינו מוציא ידי חובה את החייב בה מהתורה.

ב. שהאוכל כזית דגן חייב בברכת המזון רק מדרבנן.

ג. שהאוכל כזית דגן יכול להוציא אנשים שאכלו שיעור שביעה.

רוב הראשונים מערערים את ההנחה הראשונה, הראב"ד והרמב"ן מערערים את ההנחה השנייה, ובעל הלכות גדולות מערער את ההנחה השלישית.

בעל הלכות גדולות [מובא ברש"י ד"ה עד שיאכל] סובר שחיוב ברכת המזון מהתורה הוא רק כשאוכלים כדי שביעה, והאוכל כזית חייב מדרבנן בלבד. כמו כן, בעל הלכות גדולות סובר, שהאוכל כזית אינו מוציא ידי חובה אדם האוכל שיעור שביעה, כשם שכל מחויב מדרבנן אינו מוציא ידי חובה מחויב מדאורייתא. בעל הלכות גדולות מתרץ את הקושיה על ידי הסבר חדש לדברי ר' יוחנן: "לעולם אינו מוציא את הרבים שאכלו שיעור דרבנן ידי חובתן עד שיאכל כזית דגן", אבל כדי להוציא מחויב מהתורה צריך לאכול כדי שביעה.

הראשונים דוחים את הסברו של בעל הלכות גדולות, שהרי שמעון בן שטח הוציא את ינאי המלך ידי חובה, למרות שינאי אכל שיעור שביעה ושמעון בן שטח שתה כוס יין בלבד

[אמנם הגמ' אומרת ש"לגרמיה הוא דעבד", אבל הגמ' אומרת זאת כיוון שלא אכל כזית דגן, הרי שאם אכל כזית דגן מוציא אפילו את האוכל כדי שביעה].

תוס' [ד"ה עד], תלמידי רבינו יונה [לה: ד"ה ובהא], הרא"ש [סי' כא] וראשונים נוספים מפרשים שיש חילוק בין הדין המובא בפרק שלישי, שמחויב במצוה מדרבנן אינו מוציא ידי חובה אדם המחויב מהתורה, לבין הדין המובא בגמ' דידן, שהאוכל כזית דגן מוציא ידי חובה אדם שאכל שיעור שביעה. בפרק שלישי מדובר על אשה וקטן שהם "גברא" שאינו בר חיובא מהתורה, ואילו בסוגייתנו מדובר על "גברא" בר חיובא, שאכל שיעור שחיובו מדרבנן. מסבירים הראשונים, שגברא שאינו מחויב מהתורה אינו יכול להוציא ידי חובה גברא המחויב מהתורה, אבל גברא המחויב מהתורה שאכל כזית, יכול להוציא גברא המחויב מהתורה, שאכל כדי שביעה.

כדי להבין את הסבר התוס', תלמידי רבינו יונה והרא"ש צריך לחזור על דברים שלמדנו [עמ' 185] לגבי הוצאת אחרים ידי חובתם. הגמ' בראש השנה [כט.] אומרת: "כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין - שאם לא יצא מוציא, ואם יצא אינו מוציא". הגמ' מחלקת בין ברכות המצוות, שגם מי שיצא ידי חובתו יכול להוציא אחרים ידי חובתם בהן, לבין ברכות הנהנין, שרק אדם המברכין על אכילה שלו, יכול להוציא אחרים ידי חובתם בהן. סיבת ההבדל בין ברכות המצוות לבין ברכות הנהנין היא שכדי שאדם יוכל להוציא את חברו ידי חובתו זקוקים אנו לשני תנאים: א. שהמברך מברך "חפצא של ברכה"¹. ב. שהברכה של המברך מתייחסת אל השומע. כשאדם חייב בברכה, הברכה שהוא מברך היא ברכה כהלכתה; כשחברו שומע, הברכה מתייחסת אליו מדין שומע כעונה - והוא יוצא ידי חובתו. כשאדם אינו חייב בברכה, הברכה שהוא מברך היא ברכה לבטלה; כשחברו שומע את הברכה, הוא שומע ברכה לבטלה - ואין הוא יכול לצאת ידי חובתו. לכן, בברכות הנהנין: אם לא יצא - מוציא, ואם יצא - אינו מוציא. ברם בברכות המצוות גם אדם שיצא ידי חובת המצוה יכול לברך ברכה כהלכתה, כיוון שכל ישראל ערבים זה לזה והברכה שהוא מברך כדי להוציא את חברו היא ברכה כהלכתה; ולכן בברכות המצוות, אף מי שיצא - מוציא.

ברכת המזון דומה לברכת המצוות. כיוון שאדם אכל הוא חייב בברכת המזון, וכל ישראל ערבים לברכת המזון שלו, ויכולים להוציא ידי חובתו.

לפי הסבר זה מובן החילוק שמחלקים הראשונים בין גברא שאינו בר חיוב לבין גברא בר חיוב שאכל שיעור דרבנן. גברא בר חיובא יכול לברך "חפצא של ברכת המזון מהתורה", ולהוציא אחרים ידי חובתם, אבל אשה וקטן, שהם אינם ברי חיוב מהתורה, אינם יכולים

¹ חפצא של ברכה = ברכה בעלת משמעות הלכתית, שהשומע אותה יכול לצאת ידי חובתו. המילה "חפצא" מיועדת להדגיש שמדובר על קטגוריה הלכתית ייחודית. גם ברכה לבטלה היא ברכה, אבל היא אינה "חפצא של ברכה" כיוון שאין לה משמעות הלכתית חיובית (אלא רק משמעות איסורית), ולכן אין עונים אחריה אמן. ברכה שאינה צריכה היא "חפצא של ברכה" ועונים אחריה אמן, למרות שאסור לברך אותה.

לברך "חפצא של ברכת המזון מהתורה", אלא רק "חפצא של ברכת המזון מדרבנן", והחייב בברכת המזון מהתורה אינו יוצא ידי חובתו בשמיעת "חפצא של ברכת המזון מדרבנן".

אולם אם ברכת המזון אכן מקבילה לברכת המצוות, ואפילו אם יצא מוציא, מדוע הגמ' אומרת שרק האוכל כזית דגן יכול להוציא אחרים ידי חובתם?

הראשונים מתמודדים עם שאלה זו ומתמצים אותה בשני ניסוחים. תוס' [ד"ה עד] מסבירים: "וכזית דגן אינו צריך אלא שיוכל לומר שאכלנו משלו" [וכן ברא"ש ס"י כא]. תלמידי רבינו יונה [לה: ד"ה ובהא] מפרשים: "מן הדין היה שאפילו מי שאינו אוכל כלל יפטור את האחרים, דכל ישראל ערבים זה לזה, אלא שברכת הנהנין אינו יכול לברך עד שיהנה, ובכאן סבר שכיון שנהנה ונתחייב בברכה מדרבנן פוטרו את האחרים אפילו אכלו כדי שבעם". לדעת התוס' והרא"ש החיוב לאכול כזית הוא דין בברכת הזימון - כיוון שחכמים תיקנו שלכתחילה סופר מוציא את חברו בברכת המזון רק כשהם מברכים ברכת המזון בחבורה [לעיל מה:], והם תיקנו שנוסח ברכת הזימון הוא "נברך שאכלנו משלו", אין להוציא אחרים ידי חובתם ללא אכילת כזית דגן.²

תלמידי רבינו יונה מפרשים שחיוב אכילת כזית דגן אינו דין בברכת הזימון אלא דין בברכת המזון, שיש לה גם דין של ברכת המצוות וגם דין של ברכות הנהנין. יש לה דין של ברכת המצוות שיש בה דין ערבות, ויש לה דין של ברכות הנהנין שרק הנהנה יכול להוציא את חברו ידי חובתו. מפירושם עולה שהם חולקים על התוס' והרא"ש, ולדעתם אדם שאינו אוכל כזית דגן אינו יכול להוציא את חברו אפילו בדיעבד.

דין זה, שברכת המזון שונה מברכת המצוות, עולה גם מדברי הירושלמי [פ"ג ה"ג, (כה)], שניתן להבינם כשיטה שלישית. הירושלמי אומר שיש שלוש מצוות שבהן אדם אינו מוציא את חברו: ברכת המזון שנאמר בה "ואכלת ושבעת וברכת - מי שאכל הוא יברך", קריאת שמע ש"לא מסתברא שיהא כל אחד ואחד משנן בפיו?!", ותפילה ש"לא מסתברא שיהא כל אחד ואחד מבקש רחמים על עצמו?!"³. בשלוש מצוות אלו תיקנו חכמים שיחיד אינו מוציא את חברו אפילו בדיעבד, והוצאה ידי חובה היא בציבור בלבד שבה כל השומעים "הם כגוף אחד וחשובין כאלו כל אחד ואחד מברך" [רא"ה ד"ה מתני'⁴].

² ההבנה שחיוב אכילת כזית דגן הוא לכתחילה בלבד, ובדיעבד אדם מוציא את חברו אף כשהוא לא אכל כלל, מפורשת ברא"ש [ס"י כא].

³ דברי הירושלמי נפסקו ברמב"ם [הל' תפילה פ"ח הל' ה, ט; הל' ברכות פ"ה הט"ו], אך יש הבדלים בין המצוות השונות. בתפילה - יחיד אינו מוציא את חברו, ושליח ציבור מוציא רק את מי שאינו בקי; בברכות קריאת שמע - יחיד אינו מוציא את חברו, ושליח ציבור מוציא אף את הבקי; בברכת המזון - יחיד מוציא את חברו, ובחבורה מוציאים גם את הבקי.

⁴ מחלוקת זו באה לידי ביטוי בדיון סופר המוציא בור. לפי שיטת התוס' חיוב אכילת כזית דגן הוא בזימון בלבד, וסופר שמוציא בור ללא זימון אינו חייב לאכול כזית דגן. לפי שיטת תלמידי רבינו יונה שרק הנהנה מוציא ידי חובה, סופר מוציא בור רק כשהסופר אכל כזית דגן. לפי ההבנה המובאת בדעת הירושלמי, סופר מוציא בור רק כששניהם אוכלים כאחד. עיי' לעיל [עמ' 241] שדייקנו מדברי הרמב"ם [פ"ה הט"ו] כהבנה זו, שסופר מוציא בור רק כששניהם אוכלים כאחד, ולמדנו ששאר הראשונים חולקים עליו. המגן אברהם [ס"י קצו סק"א] מסתפק בדיון זה.

נפקא מינה בין ההסברים הללו היא אם רק מי שאכל כזית פת יכול להוציא את חברו או אפילו מי שאכל כזית מזונות. מהרמב"ם [שם] משמע שרק אוכל כזית פת, ואילו הרא"ש [סי' כא. הרא"ש מתלבט בכך אבל הטור (סי' קצז) מביא דעה זו כדבר פשוט] סובר שאפילו אוכל כזית דגן יכול להוציא את חברו. אם חיוב אכילה הוא כדי שיוכל לומר "שאכלנו משלו", אפילו כזית דגן מהני, אבל אם חיוב אכילה הוא כדי שתהיה "ברכת החבורה", צריך לאכול דוקא כזית פת.

הראב"ד [בהשגות על בעל המאור יב. אות א, ובהשגות על הרמב"ם פ"ה הט"ו] והרמב"ן [במלחמות יב.] דוחים את ההבנה שבר חיובא שאינו חייב בברכה מהתורה יכול להוציא את שנתחייב בברכה בפועל מכל וכל: "דברי הבאי הם, שכלל גדול אמרו כל שאינו מחויב בדבר אין מוציא את הרבים ידי חובתן. והא לאו חומרא דרבנן היא, אלא מלתא דטעמא היא ומדאורייתא היא, דאין מוציאין מן הפטור על החיוב. וכיון שמכל מקום מן התורה אינו מחויב בדבר בכזית דגן, היכי אתי דרבנן ומפיק דאורייתא?!" [מתוך דברי הרמב"ן שם]. הראב"ד והרמב"ן סוברים שאין הבדל בין גברא שאינו בר חיוב מהתורה כלל לבין גברא בר חיוב מהתורה שאכל שיעור דרבנן, שניהם אינם מחויבים בדבר, ומהתורה הם אינם מוציאים אחרים ידי חובתם. כדי לתרץ את הסתירה בין הגמ' בפרק שלישי לבין הגמ' שלנו, אומרים הראב"ד והרמב"ן, שהאוכל כזית חייב בברכת המזון מהתורה [הדעה שכזית הוא רק מדרבנן (גמ' כ:)] לא נפסקה להלכה], ולכן האוכל כזית יכול להוציא את הרבים ידי חובתם, אפילו אם הם אכלו כדי שביעה [עיין לקמן סוגיה סט עמ' 308 השלמת הדיון בשיעור ברכת המזון מהתורה].

נראה להסביר, שהראב"ד והרמב"ן סוברים, שאין די בערבות כדי ליצור "חפצא של ברכה". במצוות שהן חובה, כגון ציצית, תפילין ושופר, אדם מוגדר כמחויב בדבר אף לאחר שיצא ידי חובתו, ולכן אפילו אם יצא מוציא, אבל במצוות שהן רשות, כגון ברכת המזון ומזוזה, שאם רוצה אוכל ואם אינו רוצה אינו אוכל, וכן אם רוצה גר בבית ואם אינו רוצה אינו גר בבית, אדם שאינו חייב בפועל, אינו מוגדר כמחויב בדבר, ואינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם.⁵

אמר ליה רבינא לרבא: נשים בברכת המזון - דאורייתא או דרבנן? [גמ' כ:]

המשנה מחייבת נשים בברכת המזון, והגמ' [כ:] מסתפקת אם חיוב נשים מדאורייתא או מדרבנן. נחלקו הראשונים מהי הסברא שנשים אינן חייבות מהתורה למרות שזו מצוה שלא הזמן גרמה:

⁵ כדי לחדד את הנפקא מינה בין שתי השיטות נוסף נפקא מינה שכיתה, והיא אם הרב המסדר חופה וקידושין יכול לברך ברכת האירוסין ולהוציא את החתן ידי חובתו. לפי התוס' וסיעתו הרב יכול להוציא את החתן, לפי הראב"ד והרמב"ן הרב אינו יכול להוציא את החתן, וברכתו ברכה לבטלה. לפי שתי השיטות אשה אינה יכולה להוציא את החתן ידי חובתו. חשוב לציין, שהנפקא מינה היא רק לפי ההבנה שברכת האירוסין היא ברכת המצוות [שיטת הרמב"ם (הל' אישות פ"ג הכ"א)] ולא ברכת השבח [שיטת הרא"ש (כתובות פ"א סי' יב)].

רש"י [ד"ה או דרבנן] מפרש: "דכתיב 'על הארץ הטובה אשר נתן לך', והארץ לא נתנה לנקבות להתחלק". תוס' [ד"ה נשים] מקשים על רש"י, שאם כך גם כוהנים לא יהיו חייבים מהתורה, ולכן הם מפרשים שהסברא שנשים אינן חייבות מהתורה בנויה על כך שחובה לומר בברכת המזון "ברית ותורה", ונשים אינן בכלל ברית ותורה.

מסברא קל יותר לקבל את הסברו של רש"י מהסברם של התוס'. הקשר בין ארץ ישראל לבין ברכת המזון הוא קשר מהותי, שהרי מפורש בתורה: "ואכלת ושבעת וברכת את ה' א-להיך על הארץ הטובה אשר נתן לך", ולכן ניתן להבין שנשים שאינן יורשות אינן חייבות בברכה. הקשר בין הברכה לברית ותורה אינו קשר מהותי, ולכן קשה לקבל שנשים מופקעות מחיוב הברכה רק מחמת שאינן יכולות לומר שבחים נוספים אלו⁶.

נחלקו הראשונים בפסק ההלכה. הרי"ף [יא:]: מביא את המשנה כפשטה ואינו מביא את ספק הגמ', משמע שחיוב נשים מהתורה [כך מדייק הרמב"ן (במלחמות שם)]. כך פוסקים גם הראב"ד והרשב"א [ד"ה אלא הכא]. הרמב"ם [הל' ברכות פ"ה ה"א] פוסק שספק הגמ' לא נפשט, ולכן נשים אינן יכולות להוציא אנשים שאכלו שיעור שביעה.

בן מברך לאביו... ולטעמיך קטן בר חיובא הוא? אלא הכא במאי עסקינן כגון שאכל שיעורא דרבנן, דאתי דרבנן ומפיק דרבנן.
[ברייתא ופירוש הגמ' כ:]

הגמ' אומרת שבמצוות מהתורה קטן אינו יכול להוציא גדול ידי חובתו, ובמצוות מדרבנן הוא יכול להוציא גדול ידי חובתו. הראשונים מקשים מהמשנה במגילה [יט:]: המביאה מחלוקת רבנן ורבי יהודה אם קטן כשר לקרוא את המגילה. חכמים סוברים שקטן אינו יכול להוציא גדול, למרות שמקרא מגילה הוא מצוה מדרבנן.

נחלקו הראשונים בתירוץ הקושיה:

תוס' [מגילה יט: ד"ה ורבי, וברכות טז. ד"ה ורבי] מתרצים, שקטן יכול להוציא גדול רק כשהוא באותה רמת חיוב כמוהו. בקריאת מגילה על הגדול יש מצוה מדרבנן של מקרא מגילה, ועל הקטן יש "תרי דרבנן", דרבנן של מצות חינוך בנוסף לרבנן של המצוה. קטן המחויב במצות חינוך למצוה דרבנן אינו יכול להוציא גדול המחויב במצוה דרבנן מעיקר הדין. בברכת המזון קטן יכול להוציא גדול רק כשהקטן אכל כדי שביעה, ולכל אחד רק סיבה אחת הפוטרת את חיובו מדאורייתא [הקטן מחמת גילו, והגדול מפני שיעור אכילתו].

רש"י [מת. ד"ה עד שיאכל] והרמב"ן [יב:]: שוללים מכל וכל את האפשרות שקטן יוציא גדול ידי חובתו. לדעתם, קטן אינו מחויב כלל, אפילו לא מדרבנן, שכן מצות חינוך היא מצות האב בלבד. לכן, קטן אינו מוציא גדול ידי חובה אפילו במצוה דרבנן. הרמב"ן מתייחס

⁶ ניתן להביא להבחנה זו שתי ראיות: א. מנוסח ברכה מעין שלוש - משבחים בה על הארץ ואין משבחים בה על ברית ותורה. ב. מלשון הגמ' - לגבי הארץ אומרת הגמ' שכל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה לא יצא ידי חובתו. לגבי ברית ותורה אומרת הגמ' "צריך שיזכור בה ברית ותורה". כמו כן צריך לשים לב שבדברי התוס' חידוש גדול, שחיוב אמירת ברית ותורה הוא מדאורייתא [עיין לקמן עמ' 292-293].

לדברי הגמ' שקטן מוציא גדול שאכל שיעור דרבנן ידי חובתו, ומבאר שאין לגורסם [את הברייתא ש"בן מברך לאביו" הוא מפרש בכך גדול שהביא שני סימנים].

מפסקי הרמב"ם [הל' ברכות פ"ה הל' א, טו-טז, הל' מגילה פ"א הל' א-ב] משמע שיש לו הסבר שלישי. הרמב"ם מחלק בין מצוות שונות, יש מצוות שחכמים חייבו בהן את הקטן, ויש מצוות שהחייבו בהן הוא על האב מדין חינוך. בברכת המזון הקטן חייב מדרבנן, ולכן הוא מוציא גדול שאכל שיעור דרבנן [אפילו אם גם הקטן אכל רק שיעור דרבנן]; במקרא מגילה הקטן אינו חייב אלא אביו חייב לחנכו, ולכן הוא אינו מוציא גדול ידי חובתו⁷.

סיכום

נחלקו הראשונים בהסבר דברי הגמ' שהאוכל כזית דגן מוציא את הרבים ידי חובתם. הבה"ג סובר שאוכל כזית דגן חייב בברכת המזון מדרבנן ומוציא את הרבים רק אם לא אכלו שיעור המחייב ברכה מדאורייתא. תוס', תלמידי רבינו יונה והרא"ש מפרשים שאוכל כזית דגן חייב בברכת המזון מדרבנן, אך גדול האוכל שיעור דרבנן יכול להוציא גם אם לא אכל שיעור שביעה וחייבו בברכת המזון מדאורייתא. הראב"ד והרמב"ן מפרשים שאוכל כזית דגן יכול להוציא את הרבים ידי חובתם מפני שבשיעור זה מתחייבים בברכת המזון מהתורה.

בברייתא נאמר כי "בן מברך לאביו ועבד לרבו ואשה מברכת לבעלה". לדעת הרמב"ן, שהאוכל כזית פת חייב בברכת המזון מהתורה ואין שיעור שחייבים בו בברכה מדרבנן בלבד, מוכח מברייתא זו שנשים חייבות בברכת המזון מהתורה, וחובה להסביר שבן המוציא את אביו הוא בן גדול. לשיטת שאר הראשונים, קטנים יכולים להוציא ידי חובה גדול שאכל רק שיעור דרבנן, וכך יש ספק אם נשים חייבות מהתורה ולכן הן מוציאות ידי חובה איש רק כשלא אכל שיעור המחייבו מדאורייתא. לדעת התוס', קטן מוציא גדול רק אם הקטן אכל שיעור שביעה והגדול אכל פחות מכך, ולדעת הרמב"ם קטן יכול להוציא גדול שאכל שיעור דרבנן אף אם גם הקטן אכל רק שיעור דרבנן.

הלכה

השו"ע [סי' קצז סע' ד] פוסק שהאוכל כזית יכול להוציא את הרבים ידי חובתם אפילו אם הם אכלו שיעור שביעה, אך הוא מוסיף על פי פסק הרא"ש [סי' כא] כי מצוה שהאוכל שיעור שביעה יברך. המגן אברהם [סקי"א] מסתפק אם סופר יכול להוציא בור אף כשהוא לא אכל כלל, והמשנה ברורה [סקכ"ד] מכריע שאינו מוציא.

השו"ע [סי' קפו סע' א] פוסק שנשים חייבות בברכת המזון, אך יש ספק אם הן חייבות מהתורה, ולכן הן מוציאות איש רק אם לא אכל כדי שביעה [משנה ברורה סק"ג ושער הציון אות א]. המשנה ברורה [סק"ג] מביא מחלוקת אחרונים אם אשה שאכלה כדי שביעה ומסתפקת אם בירכה ברכת המזון צריכה לחזור ולברך. רבי עקיבא איגר פוסק שאינה מברכת, שהרי

⁷ הסבר שיטת הרמב"ם הובאה כאן בקיצור נמרץ, והיא מבוססת על הסבר דבריו לעיל ח"א סוגיה מד עמ' 216.

מהתורה יש לה ספק ספיקא - ספק אם חייבת בברכת המזון וספק שני אם בירכה - וספק ספיקא בדאורייתא לקולא; ומדרבנן יש לה ספק אחד - אם בירכה - וספק דרבנן לקולא. השערי אפרים פוסק שחייבת לחזור ולברך. הביאור הלכה [ד"ה אלא] פוסק שהסומך על דעה זו ומצריך אשה מסופקת לחזור ולברך, לא הפסיד, שכן להרבה ראשונים נשים חייבות בברכת המזון מהתורה.

השו"ע [סי' קפו סע' ב] פוסק שקטן מוציא גדול שאכל שיעור דרבנן ידי חובת ברכת המזון. המשנה ברורה [סק"ז] מביא מחלוקת פוסקים, אם קטן שאכל שיעור דרבנן מוציא גדול שאכל שיעור דרבנן, ומכריע להחמיר, שקטן יברך לגדול רק אם הקטן אכל כדי שביעה.